

عوامل ضعف مجلات علمی در ایران

در چنین چشم‌اندازی، هر چه دانش در عصر پیش مدرن در زاویه‌ها دریافت و انباشت می‌شد در عصر جدید در ارتباط زاینده و انباشت می‌شود پیوند یافتن علم با جریان روزمره حیات اجتماعی آحاد افراد را به مشارکت فرا می‌خواند و فراخواندن هر چه بیشتر افراد به کسب تخصص و مشارکت باروری و پیش بردن مرزهای دانش، ارتباطات را پیچیده‌تر می‌کند. به این ترتیب مفهوم اطلاعات، حکایت از یک خصیصه ذاتی دانش مدرن دارد و آن جنبه ارتباطی آن است. از همین دیدگاه است که می‌توان اطلاعات و سرعت تبادل آن را نمایه‌ای از اتصال دانش به تکنولوژیهای رسانش علمی و اطلاع‌رسانی قلمداد نمود.

از همین دیدگاه مجلات علمی به عنوان یکی از مصادیق علم و اطلاع‌رسانی علمی امروزه و به عنوان یکی از مشخصه‌های اصلی ورود یک نظام اجتماعی به دوره مدرن و یا توسعه‌یافتگی یک نظام اجتماعی مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

با این مقدمه می‌توان اهمیت گفتگو از مجلات علمی را دریافت. مجلات علمی صرفاً به عنوان مشخصه‌ای نمادین، نشانه‌ای است که بر حسب آن می‌توان میزان فاصله گرفتن یک نظام اجتماعی از ساز و کارهای سنتی و ورود به عصر مدرن و یا به عبارتی دیگر توسعه‌یافتگی یک نظام اجتماعی را ارزیابی کرد.

گفت و گوی این شماره از رهیافت را به مطالعه مسائل و مشکلات مجلات علمی در ایران اختصاص داده‌ایم چند و چون وضعیت مجلات علمی در ایران می‌تواند منظر تازه‌ای از بحث توسعه‌یافتگی و توسعه‌نیافتگی در ایران محسوب شود.

تعریف و اهمیت مجلات علمی، پیشینه مجلات علمی در ایران و ارتباط آن با سایر نهادهای اجتماعی و عوامل مؤثر بر ضعف و کاستی و رشد مجلات علمی در ایران موضوع بحث و گفت و گو با استادان و صاحب‌نظران حاضر بوده است.

اساتید محترمی که در این گفتگو ما را یاری دادند عبارتند از سرکار خانم دکتر ستاره غفاری، آقایان کامران فانی، احمد بیرشک، دکتر کاظم مستمندزاده، دکتر نعیم بدیمی، دکتر محسنیان راد

□ مجلات علمی یکی از عناصر شبکه پیچیده تبادل اطلاعاتی در سطح جهان به شمار می‌روند. گفت و گو از معنا و اهمیت مجلات علمی، پیشاپیش، وابسته به شناسایی این شبکه پیچیده است و بحث از موضوع این شبکه نیز پیشاپیش وابسته به شناسایی عنصر کلیدی اطلاعات و تبادل اطلاعاتی است.

اطلاعات را شکل قابل انتقال دانش خوانده‌اند. بنابراین مقوله اطلاعات با مقوله ارتباط گره خورده است و حکایت از نقش ویژه علم در عصر جدید دارد تا جایی که می‌توان گفت یکی از وجوه متمیز علم به معنای مدرن با دانش در عصر پیش مدرن همین جنبه ارتباطی علم است.

مقصود از جنبه ارتباطی علم، ظهور و ترویج علم در شبکه ارتباط اجتماعی است. این خصیصه علوم مدرن در اصل محصول دگرگونی بنیادی در ماهیت و کارکرد علوم است. ویژگی علم در عصر پیش مدرن شناسایی حقیقت و اسرار برین بود و رستگاری فرد شناسنده را تحقق می‌بخشید. دانش نه تنها در فرایند ارتباطی زاده نمی‌شد بلکه کانون ظهور دانش زاویه‌های خلوت و تعمق و شهود بود. زندگی روزمره با این کانون بی‌ارتباط بود و آنچه در جریان زندگی روزمره ایفای نقش می‌کرد سنتها و باورهای دیرین بود.

ویژگی علم جدید، فرود آمدن به جریان زندگی روزمره است. علم بر مسند کارکرد سنتها و باورهای پیشین نشسته و دست از آرزوی دستیابی به حقایق برین شسته است. آرامش و تقدس و جاودانگی پیش مدرن، در آینه این کارکرد نو، خود را به تلاطم و سرعت و دگرگونی سپرده است و بهبود در زندگی این جهانی آدمیان را هدف گرفته است.

مفهوم و اهمیت مجلات علمی

در ذکر اهمیت و ضرورت مجلات علمی اجازه بدهید از اشاره آقای کامران فانی به این موضوع آغاز کنیم. ایشان در این خصوص گفتند:

«شاید ساده‌ترین تعریف این باشد که مجله علمی مجله‌ای است برای اهل علم. ویژگی این‌گونه مجلات در روشمندی ارائه مطالب آن است. در گذشته ارائه علوم و معارف بیشتر جنبه خطابی داشت و خطیب مطالب تکراری را با بیانی خوش و شیرین برای مخاطبانش باز می‌گفت. سنت خطابه و منبر در جامعه ما ادامه همین روش است. حال آنکه امروزه اصل در علم تکراری نبودن است. سخنی که در مجله علمی می‌آید باید بکر و بدیع باشد، حاصل تحقیقی جدید باشد که بر دانش موجود بیفزاید و اینهمه البته در نتیجه دید جدیدی است که انسان نسبت به عالم پیدا کرده است و این دید جدید اقتضا می‌کند وسایل جدیدی به وجود بیاورد که جلوه‌گر پیشرفت و توسعه دانش باشد. تولید علم نخستین بار در مقاله علمی تجلی می‌یابد و ترویج آن از طریق مجله علمی انجام می‌پذیرد؛ میان این دو نسبتی تنگاتنگ وجود دارد. توسعه علم هر قدر سریعتر و گسترده باشد تعداد مقالات و مجلات علمی افزونتر می‌شود. بگذارید مثالی بزنیم: یکی از مهمترین مجله‌های علمی آمریکا *Physical Review* است که جلد اول آن نخستین بار در ۱۸۹۴ در ۴۸۰ صفحه با ۲۰ مقاله علمی منتشر شد. در ۱۹۵۰ چهار جلد از این مجله با ۴۴۷ مقاله در ۳۱۶۷ صفحه انتشار یافت. در ۱۹۸۰ تعداد مقالات آن ۳۴۰۳ و حجم آن بالغ بر ۲۹۲۱۳ صفحه شد. این آمار نشانگر پیشرفت

شگفت‌انگیز علم در قرن بیستم است و مجله علمی شاخص این پیشرفت است.»

دکتر معتمدزاد، مجلات علمی را از بدو تولد به عنوان دریچه‌هایی توصیف کردند که از طریق آنها برای نخستین بار آخرین پیشرفتهای علمی به جامعه علمی ملی و بین‌المللی معرفی می‌شود. ایشان به عنوان مثال از اختراع تلفن یاد کردند. بعد از اختراع تلفن توسط گراهام بل، چون رقاباتی هم وجود داشتند و کار گراهام بل از همه پیشرفته‌تر بود، وی هم در ایالات متحد آمریکا و هم در اروپا سخنرانی‌هایی کرد و مقالاتی در زمینه کارش انتشار داد و مجلات علمی در آن زمان این پدیده جدید را به جهان معرفی کردند. توماس ادیسون یکی دیگر از این نمونه‌های تاریخی است. از اختراعات او دستگاه نمایش فیلم و گرامافون بود او نیز برای معرفی اختراعاتش از مجلات علمی استفاده کرد. به این ترتیب می‌توان گفت که مجلات علمی نخستین منابعی هستند که پیشرفتهای علمی را منعکس می‌کنند.

دکتر محسنیان راد، ضمن تأیید نظر دکتر معتمدزاد همچنان از استمرار جایگاه برجسته مجلات علمی در ساز و کار تحول علم و تکنولوژی در کشورهای پیشرفته، سخن گفتند: «مجلات علمی یک وزن قابل توجهی دارند. به‌ویژه که امروزه با آخرین تکنولوژی‌های ارتباطی نیز پیوند خورده است. تکنولوژی‌هایی که امروزه در سیستمهای اطلاعاتی به‌وجود آمده سرعت کار را افزایش داده است. چکیده‌ها از مجلات علمی در بانکهای اطلاعاتی ذخیره شده است. بنابراین یک محقق، یک مخترع، حتی کسی که در حال تحقیق در خصوص تکنولوژی خاصی

است، می‌تواند در صورت لزوم با مراجعه به اولین بانک اطلاعاتی و دادن چند کلید واژه دریابد که چه مقالاتی در این خصوص نگارش یافته و چگونه می‌توان به آنها دست یافت.»

دکتر نعیم بدیعی در توصیف بیشتر اهمیت و گستره مجلات علمی، از تفکیک مهم مجلات علمی به دو گروه مجلات علمی - تخصصی و مجلات علمی - عامه سخن گفت. مجله‌های علمی - تخصصی بستر انتقال دیدگاه‌ها، نظرات و یافته‌های هر یک از زمینه‌های تخصصی است، اما مجله‌های علمی - عامه عهده‌دار مسئولیت گسترش دانش علمی در میان توده مردم است. این دو گروه مجله به‌طور طبیعی از حیث حوزه مباحث و زبان انتقال مفاهیم با هم تفاوت اساسی دارند. مجلات علمی - عامه مطالب را طوری ساده می‌کنند که برای توده‌های مردم قابل فهم باشند. مثلاً مجلات علمی - تخصصی در رشته خود ما (ارتباطات) آکنده از مباحث پیچیده آماری است تا حدی که بعضاً برای متخصصین این رشته هم به دشواری قابل فهم است اما برخی نشریات اصولاً هیچ بحث آماری ندارند.

کاستی‌های نهادین مجلات علمی در ایران

با این مباحث مقدماتی، به بحث پیرامون جامعه ایران، ویژگی مجلات علمی در کشور و عوامل کاستیهای محتمل در این زمینه پرداختیم. ابتدا آقای فانی به ذکر تاریخچه‌ای مختصر از ظهور مجلات علمی در کشور پرداخت و مشکل اصلی مجلات علمی در ایران را به نبودن ساختهای نهادین در این زمینه نسبت داد:

دکتر معتمدنژاد: مجلات علمی را از بدو تولد به عنوان درجه‌هایی توصیف کردند که از طریق آنها برای نخستین بار آخرین پیشرفت‌های علمی به جامعه علمی، ملی و بین‌المللی معرفی می‌شود.

کامران فانی: سنت انتشار مجلات علمی در ایران پدید نیامده است. آنچه همواره جامعه علمی ما از آن رنج برده کمبود مجلات علمی و تخصصی است.

مشکلات و معضلات زندگی روزمره است که وقتی برای پژوهش و نگارش ندارد. ساعات تدریس استادان ما از حد نصاب بسی فراتر رفته است. گسترش دانشگاهها این امر را ناگزیر کرده و اساتید نیز باید حقوق ناچیز خود را با اضافه کردن ساعات تدریس جبران کنند. بعید است که بتوان این مشکل را در کوتاه مدت حل کرد و روح پژوهش را در دانشگاهها حاکم نمود. چاره کار تقویت مؤسسات پژوهشی است و افزایش پژوهشگران که صرفاً به امر تحقیق و تألیف بپردازند. در واقع ادامه حیات مجلات علمی در گرو این کار است والا باید ناقوس مرگ کار جدی تحقیقی را نواخت.

دکتر محسنیان راد نیز در تأیید این موضوع، نهادهای پژوهشی را منبع تغذیه مجلات علمی دانستند و افزودند: «منبع تغذیه مجلات علمی کنشهای علمی آن جامعه است و می‌دانیم که کنشهای علمی جوامع در حال توسعه با جوامع پیشرفته همخوانی ندارد و آنقدر فعالیت‌های علمی اندک است که نمی‌تواند موجب رونق مجلات علمی در کشور باشد. به همین جهت می‌بینم که مجلات علمی حتی نمی‌توانند مسئولیت انعکاس تحقیقات علمی را که از کارکردهای اصلی مجلات علمی است را داشته باشند چون اصولاً چنین حجم درخوری از تحقیقات وجود ندارد و شاید یکی از دلایل اینکه بخش قابل توجهی از حجم مجلات علمی در ایران ترجمه است را بایستی ناشی از همین ضعف خواند.»

۲. ضعف انجمنهای علمی. دکتر معتمدنژاد عدم توسعه مجلات علمی در کشور را دومین ضعف نهادی مجلات علمی در کشور خواندند و گفتند: «من فکر می‌کنم که ما باید با همکاری دولت مخصوصاً با پوششهای وزارت فرهنگ و آموزش عالی، تشکیل انجمنهای علمی در محیطهای دانشگاهی را تشویق کنیم. انجمنهای علمی اگر به وجود بیاید، خواهی نخواهی محیط مساعدتری برای کار علمی فراهم می‌شود و همکاریها و هماهنگیهای میان اعضای هیأت علمی دانشگاهی پدید می‌آید که در کنار آن می‌تواند مجلات علمی پرباری ظاهر شود. فقدان یا ضعف این نوع انجمنها در ایران یکی از عوامل اصلی ضعف مجلات علمی در ایران است.»

۳. مشکلات مالی. مشکلات مالی سومین مشکلی بود که از نظر آقای دکتر معتمدنژاد معضلات نهادین مجلات علمی در ایران را

ضعف دارند ناشی از این است که مراکز علمی ما ضعف دارند و علت اصلی ضعف مراکز علمی ما هم متأسفانه تحت تأثیر شرایط گذشته کشور و استبداد و وابستگی حاکم، از دوره قاجار به بعد به وجود آمده است. ما چون استقلال سیاسی نداشتیم، استقلال علمی و استقلال تکنولوژیکی و استقلال در سایر زمینه‌های علمی هم نداشتیم. تحت تأثیر همین شرایط است که وقتی دانشگاه تأسیس می‌کنیم، باز دانشگاهی نیست که ناشی از شرایط داخلی کشور باشد. تأسیس دانشگاه مثل تأسیس مطبوعات تقلیدی بود و نتوانستند از همان اول شرایط لازم را برای تولید علمی ایجاد کنند. ضعف علمی دانشگاههای ما در حال حاضر نشانه‌ای از همین نکته است. وضع علمی ما در دانشگاهها، خواهی نخواهی در مجله‌های علمی هم اثر می‌گذارد. وقتی که ما افرادی نداریم که توانسته باشند اکتشاف علمی کنند، اختراع کنند یا در زمینه‌های علوم اجتماعی، پزشکی، کشاورزی و زمینه‌های دیگر پیشرفتهایی به دست آورند در این صورت نمی‌توانیم انتظار داشته باشیم که نشریات علمی ما نشریات پرباری باشند.»

آقای کامران فانی نیز در تصدیق این نظر گفتند: «مجلات علمی تجلی‌گاه پژوهشها و تحقیقات جامعه علمی کشور است و رابطه و تناسب مستقیم با وضع پژوهشی نهادهای علمی دارد. مؤسسات پژوهشی طبعاً باید حاصل کار خود را به صورت مقالات و گزارشهای علمی در مجلات علمی چاپ کنند. مؤسسات آموزش عالی نیز در کنار کار آموزشی خود به کار پژوهشی می‌پردازند و نتیجه آن به صورت مقالات علمی منتشر می‌شود. اصولاً کار آموزش عالی با پژوهش همراه و قرین است. ولی آنچه امروزه شاهدش هستیم ضعف و حتی فقدان پژوهش در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی است. استاد و دانشجو چنان غرق در

«مجلات علمی در ایران سابقه چندان درازی ندارد. در نیمه دوم قرن سیزدهم هجری در اوایل دوره ناصرالدین شاه در روزنامه وقایع‌الافتاقیه و دولت علیه ایران گاهی اخبار علمی جهان چاپ می‌شد. در اوایل قرن چهاردهم شمسی ظاهراً نخستین مجلات علمی در ایران آغاز به انتشار کردند که دولتی مستعجل داشتند از جمله مجله فلاح و مجله دانشکده فنی و مجله نفت. اما، با اینهمه، سنت انتشار مجلات علمی در ایران پدید نیامده است. آنچه همواره جامعه علمی ما از آن رنج برده است کمبود مجلات علمی و تخصصی است. محقق که کار تحقیقی کرده اغلب جایی برای ارائه و چاپ مطالبش ندارد. منتهای مراتب مقاله‌اش را در مجله‌ای غیر تخصصی که مخاطبان دیگری دارد منتشر می‌کند، حال آنکه مقدم بر هر چیز احتیاج به تبادل نظر با همکاران و همفکران خود دارد. ناگزیر دلسرد می‌شود، دست از کار می‌کشد، چرا که مجله علمی خود انگیزه‌هایی برای تحقیق و تتبع ایجاد می‌کند. از نظر بنده مجله‌های علمی در ایران اصولاً با ضعفهای نهادی مواجهند.»

الف. ضعفهای پیرامونی. موضوع ضعفهای نهادین مجلات علمی در کشور را با اساتید محترم به‌طور مشروح به بحث گذاشتیم. دکتر معتمدنژاد چهار چیز را اصلی‌ترین معضلات نهادین مجلات علمی در کشور خواندند: ضعف نهادهای پژوهشی، انجمنهای علمی، مشکلات مالی و مسائل حقوقی. این چهار عامل را می‌توان تحت عنوان مشکلاتی که پیرامون مجلات علمی جریان دارند و اثرات خود را به ضعف مجلات علمی در کشور بار می‌کنند مورد مطالعه قرار داد.

۱. ضعف نهادهای پژوهشی. به گفته دکتر معتمدنژاد «اگر مجلات علمی در کشور ما

می‌توان بر اساس آن توضیح داد. این معضل از سوی سایر اساتید نیز مطرح و مشروحاً به آن پرداخته شد.

دکتر محسنیان راد، تصویری عینی و ملموس از مشکلات مالی مجلات علمی و نحوه اثرگذاری آن ارائه کردند: «در کشورهای پیشرفته هیچ دغدغه‌ای از حیث بازار فروش مجلات علمی وجود ندارد. در نتیجه شما در تخصصی‌ترین موضوعات می‌توانید مجله در بیاورید. زیرا در همان تخصصی‌ترین موضوعات انتشار یک مجله با تیراژ هزار عدد می‌تواند مقرون به صرفه باشد. بین‌المللی بودن زبان این مجلات از عوامل موفقیت آنها از حیث بازار است زیرا در سراسر جهان هزار متخصص در آن رشته وجود دارد که به آن زبان بین‌المللی کاملاً تسلط داشته باشد و با علاقه این نشریه را بخوند و بخوانند. اما شما در جامعه علمی ایران موضوع را قیاس کنید. اگر شما در ایران بگردید کسی که روی فیزیک کوانتوم متخصص برجسته باشد پیدا می‌کنید، اما تعداد آنها بسیار کم است. در سایر رشته‌های علمی هم همین وضعیت را دارید. اگر در چنین شرایطی بخواهید مجله علمی منتشر کنید مجله‌ای که کاملاً تخصصی باشد، آن هم به زبان فارسی، این مجله تعداد اندکی مصرف‌کننده خواهد داشت. مصرف‌کنندگانی که عاشقانه مایلند آن مجله را بخوند و بخوانند. بیرون از ایران هم که این مجله بازاری نخواهد داشت این وضع البته با کمکهای دولتی هم به‌طور جدی حل نمی‌شود و به‌خودی خود در کیفیت مجلات علمی اثر می‌گذارد. به این نحو که مجلات علمی برای جذب در بازار ناچار می‌شوند ارتفعاشان را بیشتر کنند و اگر مجله شیمی درمی‌آورند در مورد همه مقوله‌های شیمی مقاله داشته باشند. می‌بینید از شیمی آلی گرفته تا شیمی مصرفی و بسیاری مقوله‌های دیگر این رشته می‌توانید مقاله پیدا کنید.

حال وقتی یک متخصص یک شماره از این مجله را به دست می‌آورد بخشی از نیازش تأمین می‌شود من این مشکل را به یک هتل تشبیه می‌کنم که تمامی اطافهایش مسافر دارد اما هر مسافرش از یک ملیت است و رستورانش بایستی غذایی درست کند که تقریباً به ذائقه همه خوش آید ولی هیچکس را به حد کافی راضی نمی‌کند و خواستش را تأمین نمی‌کند.

خانم دکتر ستاره غفاری، با این نقطه نظر آقای دکتر محسنیان راد که مسائل مالی مجلات علمی، از قانون عرضه و تقاضا پیروی می‌کند و سود حاصل از فروش مجلات می‌تواند

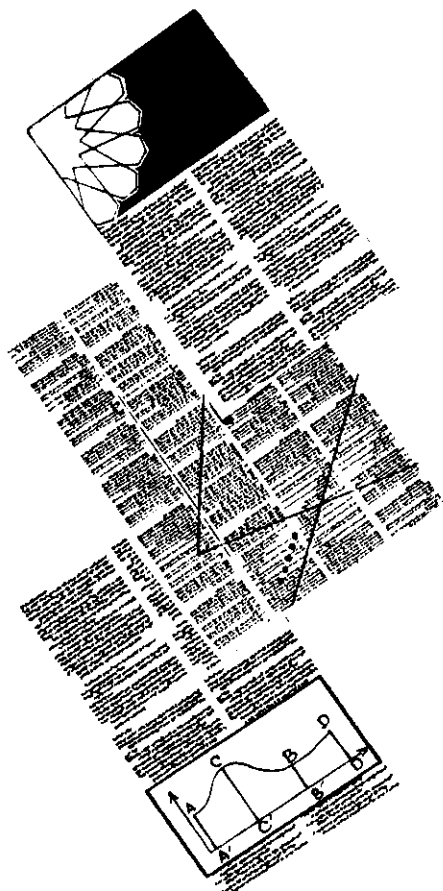
دکتر بدیعی: دانشکده‌ها یا دانشگاهها بایستی این امکان را فراهم آورند که E. Mail در اطاق ریاست بلکه در اختیار استادان قرار گیرد... اگر چنین امکاناتی فراهم شد تحقیقات انجام شود و اگر تحقیقات صورت گرفت آنگاه شما حرف از موضوع مجلات علمی و رفع مشکلات آنها بزنید.

دکتر ستاره غفاری: مجلات علمی در کشورهای پیشرفته عموماً با سوبسید ادامه حیات می‌دهند و سود حاصل از فروش شماره‌های یک مجله چندان نیست که قابل توجه باشد.

هزینه‌های یک مجله علمی را تأمین نماید مخالفت نمودند. به گفته ایشان: «مجلات علمی در کشورهای پیشرفته عموماً با سوبسید ادامه حیات می‌دهند. و سود حاصل از فروش شماره‌های یک مجله چندان نیست که قابل توجه باشد. اگر هم شما مجله‌ای علمی را ببینید که از دولت سوبسید نمی‌گیرد و ظاهراً مستقل چاپ می‌شود، این مجلات، به شرکتهای گول‌پیکر و بزرگ وابسته‌اند که از آنها سوبسید دریافت می‌کنند. مثلاً حتی یک مجله با چاپخانه و تمامی امکانات متعدّد دیگرش از سوی یک شرکت بزرگ تأسیس می‌شود تا بستری برای سرمایه‌گذاری و حل مشکلات جانبی آن شرکت باشد. اینکه فکر کنیم یک مجله را با پنج فرانک هزینه تولید می‌کنیم و چشم به فروش آن به قیمت شش فرانک داریم واقعی به نظر نمی‌رسد».

آقای احمد بیرشک در این خصوص عبارتی داشتند که در تکمیل موضوع مشکلات مالی مجلات علمی در ایران خالی از لطف نیست:

«ما امروز مجلات علمی معدود اما خوب داریم ولی شاید توجه نداشته باشیم که این مجلات با چه خون دلی به دست من و شما می‌رسد و با تحمل چه شدایدی روبه‌رو هستند. یک مجله علمی باید خودکفا باشد، یعنی به عبارتی عامیانه، خرج و دخل کند. تهیه‌کنندگان این نوع مجلات، و بعضی مجلات اجتماعی که در سودمندی در عرض این مجلات هستند از خودگذشتگی نشان می‌دهند تا بتوانند عشق خود، یعنی وسیله خدمت به نوع خود را زنده نگه دارند. اگر از بیم صدمه زدن به عزت نفس این گونه کسان نبود از چند مجله نام می‌بردم. اما این کار را نمی‌کنم و فقط می‌گویم این گونه مجلات - در هر جامعه - نیاز به کمک دارند. مجلات خوب، مثل مدارس و دانشگاههای

خوب به مردم خدمت می‌کنند، خدمتی علمی و عاری از شائبه.»

۴. مشکلات حقوقی. چهارمین مشکلی که مجلات علمی در ایران با آن مواجهند مشکلات حقوقی است. دکتر معتمدنژاد ضمن تأکید به این نکته اظهار داشت: «چرا ما باید مجبور باشیم که برای نشریات علمی از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی اجازه بگیریم. چرا دانشگاهها و وزارت فرهنگ و آموزش عالی را در شرایطی قرار می‌دهند که مسؤولان دانشگاهی و محققین و صاحب‌نظران کشور وادار می‌شوند به عنوان مدیر مسؤول نشریات در صف انگشت‌نگاری بایستند. اخیراً معاون پژوهشی دانشگاه ما از مشقاتی که در صف انگشت‌نگاری با آن مواجه شده بود سخن می‌گفت ایشان رفته بود تا عدم سوءپیشینه بگیرد تا بعد از ارسال عدم سوءپیشینه به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و بر اساس قواعدی که آنها پیش‌بینی کرده بودند، بتواند یک مجله تحقیقاتی و علمی منتشر کند. باید با همکاری وزارت فرهنگ و آموزش عالی و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، شرایطی ایجاد شود که نشریات علمی، نیازمندی طی این مراحل دشوار نباشند و این خود هموار کردن راه برای گسترش و بسط مجلات علمی است.»

دکتر محسنیان راد در تشریح همین معضل افزودند: «یک نمونه دیگر از معضلات حقوقی مجلات علمی را اجازه بدهید در تکمیل فرمایشات آقای دکتر معتمد نژاد عرض کنم: در مجلس قانونی تصویب شده که طبق آن تمامی قراردادهای پیمانکاری که در کشور امضا می‌شود، بایستی پانزده درصد از کل هزینه قرارداد به علاوه یک نهم آن را - که سبب موج شدن آن می‌گردد - به سازمان تأمین اجتماعی بدهند که این رقم در واقع حق بیمه نیروی کاری است که با این پیمانکاری به کار مشغول می‌شود. یکی دو سالی که از این قانون گذشت، به تدریج ادارات حقوقی سازمانها و وزارت‌خانه‌ها، قانون مزبور را به تمامی قراردادهای پیمانکاری و از آن جمله تحقیقات تعمیم دادند. در حالی که در خصوص تحقیقات علوم اجتماعی کارگر پل‌ساز و عمله و بنا وجود ندارد. حتی این قانون بعدها به کار مؤلف کتاب هم تعمیم داده شد. خوب ببینید این مسائل حقوقی طبعاً روی کار نهادهای پژوهشی و از آن جمله مجلات علمی اثرات نامطلوبی خواهد داشت.»

■ دکتر محسنیان راد: منبع تغذیه مجلات علمی کنشهای علمی آن جامعه است و می‌دانیم که کنشهای علمی جوامع در حال توسعه با جوامع پیشرفته همخوانی ندارد.

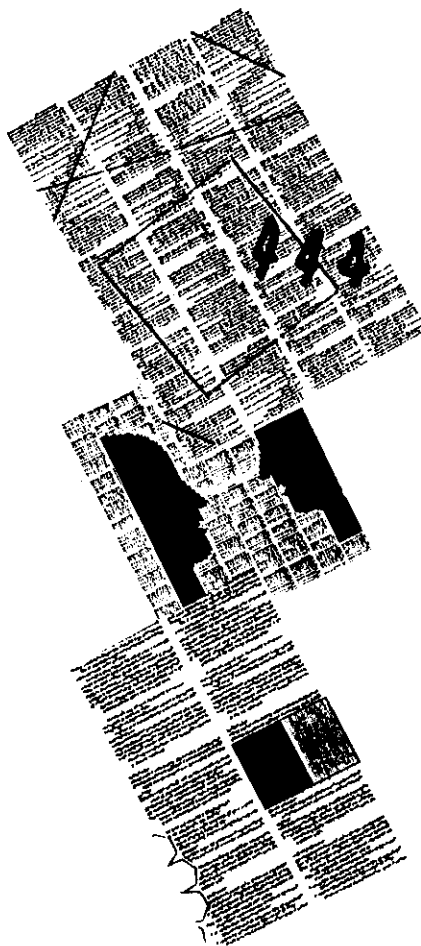
■ احمد پیر شک: یک مجله علمی باید خودکفا باشد. یعنی به عبارتی عامیانه دخل و خرج کند.

ب. ضعفهای درونی
اما علاوه بر مسائل فوق‌الذکر که می‌تواند از مشکلات پیرامونی و بیرونی مجلات علمی خبر دهد، آقای دکتر محسنیان راد از دو محور ضعف تخصصی در نشر مجلات علمی و فقدان تجربه مستمر در انتشار مجلات علمی سخن گفتند که می‌تواند بیشتر به ساز و کار درونی مجلات علمی ارتباط یابد، گرچه خود محصول مسائل پیشگفته است.

۱. ضعف بنیة علمی نویسی در ایران. دکتر محسنیان راد در این خصوص گفتند: علمی نویسی اصولاً برای خود یک تخصص است و می‌بینیم که سردبیران مجلات تخصصی - علمی در دنیا قواعدی برای کار خود دارند. مثلاً هم اینک در ایتالیا یک دوره دو ساله فوق‌لیسانس با بودجه یونسکو تشکیل می‌شود. در این دوره‌ها دانشجوی لیسانس در رشته فنی - مهندسی را جذب می‌کند تا در خصوص روزنامه‌نگاری در رشته خود فوق‌لیسانس بگیرد. تا این فرد بتواند مجله مهندسی مکانیک را به نحو تخصصی و علمی منتشر کند. مجلات علمی ما در این زمینه مشکل دارند. به هر حال مجله علمی بایستی زبان خاص خودش را داشته باشد، زبانی که علاوه بر انطباق با مقولات آن رشته تخصصی با کتاب متفاوت باشد. به علاوه کلی دستورالعمل هست درباره اینکه چطور برای مقالات چکیده نویسی شود به طوری که بتوان همان چکیده را به بانکهای اطلاعاتی کامپیوتری منتقل کرد و این خود یک تخصص است. مجلات علمی در ایران بعضاً چکیده نویسی ندارند بعضیها چکیده نمی‌نویسند، خلاصه می‌نویسند.»

۲. فقدان تجربه مستمر در انتشار مجلات علمی. به نظر دکتر محسنیان راد، عدم استمرار مجلات علمی در ایران، از عوامل جدی ضعف کیفی مجلات علمی محسوب می‌شود. چرا که این عامل سبب عدم تمایل محققین جدی ایرانی به نشر مقالات در نشریات داخلی شده است: «در مطالعه‌ای که انجام شده است، از ۱۹۵۰ تا ۱۹۸۶ در ایران، اکثر مجلات علمی که دولت یا بخش خصوصی منتشر کرده‌اند عمر بسیار کوتاهی داشته و دچار مرگ زودرس شده‌اند، اگر اشتباه نکنم میانگین عمر آنها بیش از دو سال نبوده است بعضی در همان شماره نخست متوقف مانده‌اند و نتوانسته‌اند ادامه دهند.»

آقای فانی یکی از عوامل عمر کوتاه

مجلات علمی به طور خاص می‌بایست امکاناتی برای وسعت بخشیدن به امکان بهره‌گیری از مجلات علمی جهان فراهم گردد. وسعت بخشیدن به این امکان علاوه به بسیاری از سودمندیهای علمی مستقیم و غیرمستقیم‌اش، از این جهت هم حائز اهمیت است که به تدریج شبکه مجلات علمی در ایران را نیز تقویت می‌کند.

دکتر محسنیان راد در این زمینه پیشنهاد کردند که «وزارت فرهنگ و آموزش عالی مرکزی در ایران تأسیس کند و تمامی مجلات علمی متنوعی را که در دنیا چاپ می‌شود حداقل یک نسخه‌اش را خریداری و در این مرکز نگهداری کند تا جامعه علمی ایران با این قیمت دلار و وضعیت اقتصادی که الان هست، حداقل بتواند به مطالبی که نیازمند است از طریق این مرکز به آنها دست یابد. و مطلوبتر خواهد بود اگر ماهنامه‌ای نیز منتشر کند و چکیده مقالات اینها را به زبان فارسی در اختیار تمامی حوزه علمی کشور در رشته‌های مختلف بگذارد و این به نظر من کار بسیار بزرگی است.»

دکتر بدیعی در این خصوص به امکان استفاده محققین ایرانی از خطوط ارتباطی بین‌المللی اشاره کردند ایشان در این زمینه گفتند: «شما ببینید تمامی استادان ایرانی یا خارجی که با آنها در تماس هستیم همه یک شماره خط E-Mail دارند. دانشجویان خود ما که برای تحصیل به کشورهای خارجی رفته‌اند هم بالای نامه‌های خود شماره E-Mail خود را می‌نویسند. آنها با همه جا در ارتباطند. دانشکده‌ها یا دانشگاهها بایستی این امکان را فراهم آورند که E-Mail نه در اتاق ریاست بلکه در اختیار استادان قرار گیرد و ما بتوانیم مجانی ارتباط بگیریم و آنچه می‌خواهیم کسب کنیم. اگر چنین امکانی باشد تحقیقات انجام خواهد شد و اگر تحقیقات صورت گرفت آنگاه شما حرف از موضوع مجلات علمی و رفع مشکلات آنها بزنید.»

رهیافت با تشکر از همه اساتید، امیدوار است توانسته باشد با انعکاس نقطه نظرات ارزشمند ایشان، گامی در بهبود روند انتشار مجلات علمی و از این طریق بهبود نهاد پژوهش و تحقیق در کشور برداشته باشد. ■

کامران فانی: مجلات علمی تحلیکاه پژوهشها و تحقیقات جامعه علمی کشور است و رابطه و تناسب مستقیم با وضع پژوهشی نهادهای علمی دارد.

را به دوش بگیرد».

آقای احمد بیرشک نیز همین نظر را مورد تأکید قرار دادند، اما در عین حال بیش از مردم یاد دولت به نهادهای واسطه چشم دارند: «دولت حد اعلای کوشش را می‌کند که دبستانها و دبیرستانها و دانشگاهها را به وسایل لازم مجهز سازد اما مجله ... چه بگویم که ندانید؟ به مجله‌ها چه کسی باید کمک کند؟ مردم؟ تنها کمکی که می‌توانند بکنند خریدن تک شماره یا احیاناً مشترک شدن مجله است و این کمک به جایی نمی‌رسد. البته با وجود مشکلات و دیگر اولویتها در دولت نمی‌توان بیشتر از حد به این کمک دل بست حتی توقع آن را داشت. البته دولت می‌تواند از هر شماره از مجله‌های علمی خوب نسخه‌های زیادی بخرد و به کتابخانه‌ها بدهد. اما راه دیگری هست که در اینجا مطرح می‌کنم. مؤسسات اقتصادی و صنعتی، بانکها و کارخانه‌ها هم می‌توانند بخشی از درآمد سرشار خود را برای کمک به مؤسسات پژوهشی و مجلات علمی اختصاص دهند و البته باید این بخش از درآمد آنها از مالیات معاف باشد. راه دیگری هست که شاید نزدیکتر باشد. ما مردم نیکوکاری داریم. مؤسسات خیریه‌ای وجود دارند که با کمک این نیکوکاران خدمات در خور ستایش به معلولان و تنگدستان می‌شود. کسان دیگری را هم داریم که در راه خدا به ساختن مساجد می‌پردازند. این رادمردان را باید متوجه ساخت که صواب کمک به پیشرفت جامعه‌ای که پویاست کمتر از پاداش ساختن مسجد نیست. راست است که عبادت پروردگار بخشنده را همه جا می‌توان کرد. خدای بخشنده و مهربان کار نیک را تشخیص می‌دهد خواه صورت ساختن مسجد و آبنبار باشد و خواه به صورت کمک به پیشرفت جامعه و از آن جمله کمک به نشر مجلات علمی.»

۲. سایر مشکلات

اما در خصوص حل سایر مشکلات نیز اساتید راه‌حلهایی ارائه کردند. از جمله آنکه برای جبران ضعف نهادهای پژوهشی در ایران و

نشریات علمی را اتکاء آنان به فرد دانستند: «مجله‌های علمی در ایران اکثراً مبتنی بر یک نهاد نبوده‌اند. همیشه قائم به افراد بوده‌اند. چون فرد می‌آمده و می‌رفته، عمر این مجلات هم کوتاه بوده است. مجله علمی را نهادهای علمی، مثل انجمنها، سازمانها، گروهها و نیز مؤسسات آموزشی منتشر می‌کنند. در این میان نهادهای علمی دولتی البته بیشتر استمرار داشته‌اند و باز هم چون مجلات وابسته به افراد بوده‌اند با رفتن فرد مجله هم تعطیل می‌شده است. ناگزیر سنت انتشار مجله علمی در ایران پدید نیامده است و تجربه مستمری در این زمینه نداریم.»

● راه حلها

۱. مشکلات اقتصادی

در خصوص حل مشکلات، به ویژه مشکلات اقتصادی، در یک دیدگاه کلی، دو نقطه امید به چشم می‌خورد: دولت و مردم.

آقای کامران فانی نقش دولت در این زمینه را بسیار کارآمد و جدی می‌دانند و در عین حال نقش بخش خصوصی را نیز در این زمینه تعیین کننده ارزیابی می‌کنند: «اولین راه‌حلی که برای رفع این مشکل معمولاً به ذهن می‌رسد و شاید به نظر سهلترین راه هم باشد کمک دولت است. امروزه در مورد نقش علم در توسعه و تحول جامعه جای شکی نیست و بر دولت فرض است که لوازم رونق و شکوفایی آن را فراهم آورد. از جمله این لوازم یکی هم پشتیبانی مالی از مجلات علمی است. کمک مالی دولت به مجلات علمی باید به صورت برنامه‌ای سنجیده و منسجم و اصولی باشد، و نه موردی، و تداوم و استمرار داشته باشد. ولی مجلات علمی، نباید فقط به کمکهای دولتی متکی باشند، مؤسسات خصوصی، کارخانه‌ها و شرکتهای صنعتی هم نیازمند پژوهش علمی‌اند. رونق آنها به یک تعبیر بستگی به پیشرفت علم و تکنولوژی دارد. دانشپوری برای آنها در واقع جنبه اقتصادی دارد و در نهایت به رونق کارشان می‌انجامد. این حقیقت را باید به آنها تفهیم کرد. کمک مالی آنها به مجلات علمی در نهایت سرمایه‌گذاری اقتصادی در حرفه خودشان است. بسیاری از مجلات علمی در دنیا با پشتیبانی شرکتهای خصوصی منتشر می‌شوند. سرمایه‌دار ایرانی تاکنون کمتر به این مسأله اندیشیده است. می‌توان به شیوه‌هایی اندیشید و برنامه‌هایی ریخت که بخش خصوصی را علاقه‌مند به این کار کرد. سرانجام همت خود اهل قلم باید مددکار شود و دست کم با خرید مجلات در حوزه تخصصی خود بار مالی بخشی از هزینه‌ها